

# **Investigating the Effectiveness of Strategies Related to Educational, Research, Cultural and Artistic Aspects of Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom from the Point of View of Student Teachers of Farhangian University**

**(Case Study: Farhangian University of Lorestan)**

**Mahtab Changaei<sup>1</sup>**  
**Shoja Araban (Ph. D.)<sup>2</sup>**

## **Abstract**

This study was conducted to investigate the effect of strategies to promote the culture of sacrifice and martyrdom in the university from the perspective of student-teachers. The research method is descriptive survey and its approach is also applied. The statistical population included 1678 student teachers of Farhangian University of Lorestan Province who were studying in 2020-2021 academic year and 317 of them were selected by stratified random sampling. The measurement tool was a researcher-made questionnaire on the Likert scale with a reliability coefficient of 0/97 and the data were analyzed using SPSS22 software. According to the findings, the effect of the four strategies in promoting the culture of sacrifice and martyrdom in the university includes cultural, educational, artistic and research strategies, respectively. The effectiveness of all strategies was assessed as above average (high) and there was no significant difference in the effectiveness of strategies in promoting the culture of sacrifice and martyrdom in the university for male and female students-teachers as well as student-teachers related to the families of the martyrs and independent.

**Keywords:** *Sacrifice, Martyrdom, Promotion, Culture of Sacrifice and Martyrdom, Farhangian University.*

---

1. Correspondent Author: Instructor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran

# بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از نظر دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان (مطالعه موردی: دانشگاه فرهنگیان استان لرستان)

مهتاب چنگائی\*، شجاع عربان\*\*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰

## چکیده

این پژوهش با هدف بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه از نظر دانشجو معلمان انجام شده است. روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-پیمایشی است و از نظر هدف چون با شناسایی میزان تأثیر راهکارها می‌توان نتایج را مبنای برنامه‌ریزی قرار داد، در زمره پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. جامعه آماری پژوهش ۱۶۷۸ دانشجو معلم پسر و دختر شاغل به تحصیل در دانشگاه فرهنگیان استان لرستان در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ است که با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای تعداد ۳۱۷ نفر از آنان انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته در مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت با ضریب پایایی ۰/۹۷ و برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار spss22 استفاده شده است. براساس یافته‌ها از نظر دانشجو معلمان میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه به ترتیب رتبه شامل: راهکارهای بعد فرهنگی، آموزشی، هنری و پژوهشی است. تأثیر همه راهکارها بیشتر از متوسط ارزیابی شد و از نظر دانشجو معلمان دختر و پسر و همچنین دانشجو معلمان وابسته و غیروابسته به خانواده ایثارگران در میزان تأثیرگذاری راهکارها در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه تفاوت معنی‌دار مشاهده نشد.

**کلیدواژه‌ها:** ایثار، شهادت، ترویج، فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه فرهنگیان.

\*. نویسنده مسئول: مربی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

\*\* . استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

## مقدمه

ایثار و شهادت، به عنوان یک فرهنگ متعالی در زمره عالی ترین مفاهیم الهی و نتیجه والاترین ارزش‌هایی است که یک انسان متعهد می‌تواند به آن مقام دست یابد. به عبارتی، فرهنگ ایثار و شهادت به معنای آن است که فرد با عنایت به حضور خداوند و با دارا بودن ارزش‌های والای انسانی و معنوی، جان خویش را در راه ارزش‌ها و باورهای خود فدا می‌کند تا از این طریق به بالاترین وظیفه خود در قبال جامعه و اعتقادات خود عمل کرده باشد. این مفاهیم اثرگذار و حرکت آفرین قادرند فضای یک جامعه را به صورت گسترده تحت تأثیر قرار دهند و منشأ بیداری، آگاهی، جوانمردی، شجاعت و شور و نشاط مردم شده و جامعه را از حالت سکون به حالت حرکت و جنبش در آورند و خدمات بزرگی را به جامعه و بشریت ارائه نمایند. مرور مطالعات مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت حکایت از تأثیرات مثبت ترویج این فرهنگ در جامعه دارد. نتایج پژوهش شمخانی، یوسفی و یوسف صنیعی (۱۳۸۹) نشان داد که ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به کاهش منازعات اجتماعی، سیاسی و بزه‌های فرهنگی و اخلاقی منجر شود. همچنین در طرح پژوهشی شیخی (۱۳۸۷) بر تأثیرگذاری بسیار زیاد برگزاری مراسم تکریم شهدا در نگرش مردم اشاره شده است. یافته‌های پژوهش لابرز و ملومن<sup>۱</sup> (۲۰۱۶) نیز حاکی است که وجود بناهای یادبود شهدا (کشته شدگان در دفاع از کشور) در شهر توانسته است نگرش بازدیدکنندگان را تحت تأثیر قرار دهد و در نگرش دانش‌آموزان و متعاقب آن رفتار آنان به منظور تثبیت هویت ملی و مشارکت همه‌جانبه برای پاسداشت این روز اثر بگذارد و احساس وطن‌پرستی آنها را افزایش دهد. در مطالعه دیگری دراوژسکی<sup>۲</sup> (۲۰۱۵) به بررسی نتایج پنهان و آثار باقیمانده از جنگ در افکار و اندیشه‌های مردم کشورش پرداخت و نشان داد این خاطرات بخشی از فرهنگ و هویت فرهنگی یک کشور است و صرفاً خاطره نیست بلکه تجربه‌ای برای زیستن بهتر و فرهنگی متعالی است که بایستی حفظ شود.

بنابراین، فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان یک منبع غنی فرهنگی برای هویت بخشی باید مدنظر قرار گیرد و برای حفظ و اعتلای آن لازم است با راهکارهای علمی و مؤثر مفهوم ایثار و

---

1. Lubbers, M., Meuleman, R.

2. Drozdowski, D.

شهادت ترویج شود. انجام این امر مهم و مشاهده آثار و کارکردهای مثبت آن در گرو داشتن باور عمیق و اندیشه بلند است که می‌بایست چنین تفکری را با ساز و کارهای مناسب به صورت عمیق در بین مردم نهادینه کرد.

در شرایط فعلی که به واسطه فاصله زمانی بین دوران انقلاب و دفاع مقدس، نسل جوان مستقیماً شاهد ایثارگری‌های شهدا و ایثارگران نبوده‌اند و از طرف دیگر تهاجم فرهنگی دشمنان خارجی و داخلی در قالب تبلیغات سوء رسانه‌ای و جنگ نرم با هدف نهادینه کردن برخی رفتارهای غلط و افکار نادرست در اذهان مردم به‌ویژه جوانان و نوجوانان عناصر اصیل فرهنگ اسلامی از جمله فرهنگ ایثار و شهادت را نشانه گرفته‌است، عدم استفاده از روش‌ها و راهکارهای مناسب و مؤثر در ترویج این فرهنگ می‌تواند به فاصله گرفتن از ارزش‌ها و کم رنگ شدن فرهنگ ایثار و شهادت منجر شود. بنابراین، باید راهکارهای مؤثر حفظ، اعتلا و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت شناسایی و بستر مناسب برای نهادینه کردن این فرهنگ فراهم شود.

موضوع مهم‌تری که اهمیت و ضرورت این پژوهش را بیشتر نمایان می‌کند این است که مراکز آموزشی دانشگاهی و از جمله دانشگاه فرهنگیان در سطوح مختلف، بستر مناسبی برای ایجاد و نهادینه کردن فرهنگ صحیح هستند. دانشگاه‌ها سازمان‌هایی هستند که هر ساله تعداد قابل توجهی از جمعیت جوان را جذب می‌کنند. قشر دانشجو به جهت خصوصیات روان شناختی، اثر پذیرترین گروه‌های جامعه هستند که بیشترین و مفیدترین اوقات خود را در مراکز آموزشی و دانشگاه می‌گذرانند. از آنجا که تغییر نگرش افراد جامعه از ابزارهای مهم نفوذ فرهنگ است و دانشجویان به‌عنوان یکی از عناصر اصلی نظام آموزشی که در ارتباط با دیگران در محیط‌های مختلف نقش مهمی را ایفا می‌کنند و روابط اجتماعی مؤثر و کارا دارند، می‌توان با پیوند میان آنها و جامعه، زمینه کافی برای تبادلات اجتماعی، فرهنگی و عاطفی را فراهم کرد (عیسی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳۳). بنابراین، دانشجویان می‌توانند به عنوان بخش مهمی از مخاطبان و گروه هدف برای ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت مدنظر قرار گیرند. علاوه بر این، دانشگاه فرهنگیان به جهت ارتباط دو سویه با دانشجویان کنونی و معلمان آینده مهم‌ترین نهادی است که می‌تواند ضمن ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت به حفظ و اعتلای آن نیز کمک کند. دانشجومعلمان این دانشگاه به عنوان معلمان آینده در گستره کشور و طی سال‌ها مسئولیت تعلیم و

تربیت کودکان، نوجوانان و نسل آینده کشور را بر عهده خواهند داشت. بنابراین، چنانچه این جمعیت کلان از فرهنگ ایثار و شهادت برخوردار باشند می‌توانند در ترویج و نهادینه سازی این فرهنگ برای نسل‌های آتی و بیداری و آگاهی بخشی به جامعه نقش مؤثری داشته باشند. با این حال مرور پیشینه پژوهش حاکی است که اگرچه پژوهش‌های متعددی در زمینه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه انجام شده ولی در مورد راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه‌ها پژوهش‌ها بسیار محدود است و به‌طور خاص پژوهشی که به بررسی این موضوع در دانشگاه فرهنگیان پرداخته باشد، منتشر نشده است. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه در ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری از نظر دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان استان لرستان انجام شد.

### سؤال‌های پژوهش

#### سؤال اصلی

از نظر دانشجو معلمان راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در دانشگاه به چه میزان تأثیر دارند؟

#### سؤال‌های فرعی

- ۱- از نظر دانشجو معلمان راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد آموزشی به چه میزان در دانشگاه مؤثر است؟
- ۲- از نظر دانشجو معلمان، راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد پژوهشی به چه میزان در دانشگاه مؤثر است؟
- ۳- از نظر دانشجو معلمان راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد فرهنگی به چه میزان در دانشگاه مؤثر است؟
- ۴- از نظر دانشجو معلمان، راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد هنری به چه میزان در دانشگاه مؤثر است؟
- ۵- آیا بین نظرات پسران و دختران دانشجو معلم در میزان تأثیر هریک از راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) در دانشگاه تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

## مبانی نظری و ادبیات پژوهش

### تعریف مفاهیم و اصطلاحات

**ایثار:** این کلمه در فرهنگ بزرگ سخن به معنای بذل، گذشت کردن از حق خود برای دیگران، نفع دیگری یا دیگران را بر خود ترجیح دادن، آمده است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۲: ۶۷۵). همچنین در لغتنامه دهخدا (۱۳۷۷، ج ۸: ۳۶۸۲) نیز این کلمه به معنای غرض دیگران را بر خود مقدم داشتن، برگزیدن و منفعت غیر را بر خود مقدم داشتن که کمال درجه سخاوت است به کار رفته است. ایثار در اسلام به معنای تلاش، فداکاری، بخشش و اخلاص در راه خدا آمده است که بیانگر رشد و معرفت الهی انسان است و با مفاهیمی همچون شهادت، خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است.

**شهادت:** کشته شدن در راه خدا و مرگ آگاهانه در راه هدفی مقدس است که عملی آگاهانه و اختیاری است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۴: ۴۶۲۷). در تاریخ ملت‌ها روزهایی پیش می‌آید که بدون ایثار و فداکاری و دادن قربانیان بسیار خطرات بر طرف نمی‌شود و اهداف بزرگ و مقدس محفوظ نمی‌ماند. اینجاست که گروهی مؤمن و ایثارگر باید به میدان آیند و با نثار خون خود از آئین حق پاسداری کنند. در منطق اسلام به این گونه افراد «شهید» گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۰۵).

**فرهنگ شهادت:** فرهنگ شهادت یعنی مجموعه باورها، آگاهی‌ها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب وصول انسان به عالی‌ترین درجه کمال یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می‌شود. هرگونه آثار باقیمانده از شهدا درباره شهادت و شهید، سیره، روش و پیام شهیدان و بالاخره تربت پاک و مقدس آنان بخشی از این فرهنگ است. فرهنگ شهادت عبارت است از تعیین عاشقانه‌ای که انسان دنیوی را در عبور از حیات مادی به حیات معنوی لقاء... می‌رساند (معدنی، ۱۳۷۸: ۱۹ و ۲۲).

**ترویج:** ترویج در لغت به معنی رایج کردن، متداول کردن و روان کردن است و نوعی تغییر برای توسعه منابع انسانی است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۳: ۱۷۱۸).

### پیشینه پژوهش

مروری بر پیشینه پژوهش، حاکی از آن است که ایثار و شهادت در مطالعات متعدد مورد بررسی قرار گرفته که تعدادی از آنها مورد اشاره قرار می گیرد.

قدم پور، گراوند و سبزیان (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان: شناسایی راهکارهای مؤثر در نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دانش آموزان پایه سوم دوره متوسطه دوم استان همدان، نشان دادند که از نظر دانش آموزان در میان راهکارهای تربیتی مؤثر بر نهادهای فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکار استفاده از آیات و روایات مربوط به ایثار و شهادت در کتب درسی با میانگین ۴/۱۱ بیشترین و راهکار استفاده از آزادگان، جانبازان و خانواده های شهدا در کار تدریس در سطوح مختلف دبیرستان با میانگین ۳/۰۸ کمترین تأثیر را دارند. همچنین در میان راهکارهای اجتماعی مؤثر بر نهادهای فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکار تدارک اردوهای زیارتی و سیاحتی رایگان برای دانش آموزان و ایراد سخنرانی های مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت در این اردوها با میانگین ۴/۴۲ بیشترین و راهکار ارائه امتیازهای قانونی به کسانی که در زمینه فرهنگ ایثار و شهادت فعالیت می کنند با میانگین ۳/۳ کمترین تأثیر را دارد. به طور کلی می توان گفت که از دیدگاه دانش آموزان، راهکارهای تربیتی و اجتماعی نهادهای فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس به میزان بیش از متوسط (زیاد) مؤثر است.

در پژوهش دیگری که شاه نوروزی و دیگران (۱۳۹۶) با عنوان: عوامل مؤثر بر ارتقای اثربخشی شیوه های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت انجام دادند به این نتیجه رسیدند که کیفیت بخشی به آثار ترویجی فرهنگ ایثار و شهادت با ۸۹ درصد و میانگین ۳/۴ بالاترین میزان تأثیر را در میان مؤلفه های مؤثر داراست. واقعگرایی در تولیدات و توجه به آثار تولیدی برای کودکان و نوجوانان، بهره گیری از هنر و همچنین تحول و خلاقیت در شیوه ها در رده های بعدی قرار دارند. همچنین این پژوهش نشان می دهد که عوامل فرهنگی با ۷۷ درصد و ۴/۰۷ میانگین اثر در مجموع و در قیاس با سایر عوامل بیشترین تأثیر را در ارتقای اثربخشی شیوه های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دارند.

هم چنین یافته های پژوهش کاظمی، غفاری هاشمیان و کشاورز شکری (۱۳۹۶) نشان داد که

فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان فرهنگی غنی مبتنی بر تعالیم تشیع و به عنوان سرمایه اجتماعی مشتمل بر مؤلفه‌های رفتار جمعی مثبتی است که موجب انسجام، تقویت روحیه مشارکت و همکاری و ایجاد و رشد شبکه‌های انسانی می‌شود که مصادیق و شواهد زیادی از آن را می‌توان درباره آزادگان در سخت‌ترین شرایط در اردوگاه‌های دشمن بیان کرد. بعضی از این مؤلفه‌ها که موجد سرمایه اجتماعی هستند، عبارتند از: ارشاد، حسن سلوک و اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی.

سبحانی نژاد، مقدم‌زاده و نجفی (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی با عنوان راهکارهای مؤثر در نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دبیران دوره متوسطه شهر قم نشان دادند که از نظر دبیران در میان راهکارهای چهارگانه مؤثر بر نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکارهای آموزشی با میانگین ۴/۲۱ بیشترین و راهکارهای پژوهشی با میانگین ۲ کمترین تأثیر را دارند. در بیشتر سؤالات بین نظرات پاسخگویان از لحاظ عوامل جمعیت‌شناسی تفاوت معناداری ملاحظه نشد.

نتایج پژوهشی که صفایی و مرادی شهباز (۱۳۹۴)، در آن رابطه سامان‌دهی گلزار شهدا و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را در بین خانواده‌های شاهد و غیرشاهد در استان همدان بررسی کردند حاکی از آن است که با اجرای سامان‌دهی گلزار شهدا، فرهنگ ایثار و شهادت گسترش می‌یابد و نگرش مردم به آن مثبت می‌شود.

رستمی و عرفانی (۱۳۸۹)، هم در یک مطالعه زمینه‌یابی تحت عنوان: راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از دیدگاه دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز همدان نشان دادند که از دیدگاه دانشجویان بین میانگین رتبه راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت تفاوت معنی‌داری مشاهده می‌شود. همچنین نتایج این مطالعه بیانگر آن است که بین دیدگاه دانشجویان مرد با زن، و نیز بین دیدگاه دانشجویان عادی با دانشجویان شاهد و ایثارگر در برخی از راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت تفاوت معنی‌داری مشاهده می‌گردد. پژوهشگران براساس یافته‌های این مطالعه بر بازنگری و اصلاح راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت متناسب با شرایط روز و امکانات موجود و با رعایت اصل جذابیت به ویژه برای جوانان و نوجوانان تأکید دارند.



نتیجه پژوهش محمدی (۱۳۸۹)، با عنوان: بررسی نگرش خانواده‌های شهدا و ایثارگر نسبت به ارزش‌های ایثارگری در استان کردستان حاکی از آن است که خانواده‌های شاهد و ایثارگر پاسخگو در سطح نسبتاً بالایی با ارزش‌های ایثارگری آشنا هستند و نسبت به این ارزش‌ها نگرش مثبت دارند. نتایج به دست آمده از آزمون فرضیه‌ها نیز از متفاوت بودن نوع نگرش خانواده‌های شاهد و ایثارگر نسبت به ارزش‌های ایثارگری بر حسب تحصیلات، هویت قومی، شهرستان محل سکونت، منزلت شغلی و نوع مذهب حکایت داشت.

سعیدی رضوانی، موسوی مشهدی و باغکلی (۱۳۸۹)، در پژوهش خود با هدف بررسی نگرش دانشجویان به ابعاد مختلف شهادت و بررسی عوامل احتمالی تأثیرگذار در دانشگاه فردوسی مشهد نشان دادند که دانشجویان به طور معناداری به سمت موافق طیف، تمایل دارند. اما دانشجویان در سه حوزه شهادت طلبی، نگاه به دفاع مقدس و الگوپذیری از شهدا به سطح مطلوب (موافقت) نرسیده‌اند. در این پژوهش تحلیل رگرسیون چند متغیره نشان می‌دهد که از بین عوامل مورد بررسی، تنها هویت دینی و هویت ملی قادر به پیش‌بینی نگرش افراد نسبت به شهادت است. در این زمینه هویت دینی (۴۳٪) نسبت به هویت ملی (۱۲٪) از قدرت پیش‌بینی بیشتری برخوردار است. همچنین هویت دینی در بین چهار مقوله مورد بررسی در نگرش به شهادت، بیشترین قدرت را در پیش‌بینی وضعیت نگرش به مفهوم شهادت (۲۳/۳٪) و نگرش به دفاع مقدس (۲۸٪) دارد. ولی هویت ملی در بین چهار مقوله مورد بررسی در نگرش به شهادت، بیشترین قدرت را در پیش‌بینی وضعیت نگرش به دفاع مقدس (۸/۹٪) و نگرش به شهادت طلبی (۷/۱٪) دارد.

در پژوهشی دیگری تحت عنوان: موانع و راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، عرفانی و صفایی (۱۳۸۹)، نشان دادند که عمده‌ترین موانع ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه عبارتند از: ۱- عملکرد ضعیف برخی از مسئولین و مدیران جامعه در مورد ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، ۲- عدم گزینش افراد توانمند و با استعداد علمی و اخلاقی در زمینه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، ۳- عدم هماهنگی بین نهادهای ترویج‌کننده فرهنگ ایثار و شهادت. آنها همچنین عمده‌ترین راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را به ترتیب شامل: ۱- استفاده از فناوری مناسب مانند اینترنت و ماهواره برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت،

۲- شفاف سازی و رفع ابهام میان ارزش ها و ضد ارزش ها برای جوانان، ۳- استفاده هر چه بیشتر از جوانان برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می دانند.

همچنین در پژوهشی با عنوان: شیوه های پرورش فرهنگ شهادت در نظام تعلیم و تربیت (هاونگی، ۱۳۸۹: ۴۱۰)، راهکارهای زیر برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت پیشنهاد شده است:

- ۱- تدوین یک برنامه درسی مبتنی بر مؤلفه های فرهنگ شهادت در مقاطع گوناگون تحصیلی،
- ۲- بررسی آثار مخرب برنامه درسی پنهان از جنبه فرهنگ ایثار و شهادت، ۳- چگونگی استفاده از زبان هنر در پرورش فرهنگ ایثار و شهادت، ۴- شناسایی فرصت های یادگیری مناسب از جنبه فرهنگ ایثار و شهادت.

معنوی پور (۱۳۸۶)، در پژوهش خود با عنوان: بررسی تأثیر گذاری تبلیغات انجام شده بر افکار، احساسات و رفتارهای افراد جامعه درباره شهید و شهادت نشان داد که تصاویر شهدا بیشترین سهم را در جذب مخاطب دارد ولی این تأثیر در رفتار نبود بلکه بیشتر بر ابعاد عاطفی، احساسی و شناختی تأثیر دارد. یافته های مذکور همچنین تأکید می کند که بایستی تبلیغات شهری و دیواری تصاویر شهدا و دفاع مقدس با جنبه های هنری و جذاب و خلاقیت همراه باشد تا اثربخشی آن افزایش یابد. بین نگرش افراد با تحصیلات، تأهل، نسبت داشتن با شهدا از نظر تأثیر پذیری از تبلیغات، تفاوت معنی داری وجود دارد. بین نگرش زنان و مردان از نظر تأثیر پذیری از تبلیغات تفاوت معنی داری وجود ندارد.

در مجموع گرچه تاکنون پژوهش های بسیاری نحوه انتقال فرهنگ ایثار و شهادت را تبیین کرده اند، اما آنچه باعث تمایز پژوهش حاضر از دیگر پژوهش ها می شود، تأکید این پژوهش بر راهکارهای مؤثر از دیدگاه دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان است که خود به عنوان معلمان آینده از انتقال دهندگان فرهنگ ایثار و شهادت به دانش آموزان و به تبع آن خانواده ها و جامعه هستند.

## مبانی نظری

**ایثار و ایثارگر:** ایثار به معنای بخشش و فداکاری یک واژه عام است که در همه مکتب ها و فرهنگ ها وجود دارد، ولی در اسلام مفهوم آن از یک برتری خاصی برخوردار است به طوری که به هر تلاش، فداکاری، بخشش و جایگزینی ایثار نمی گویند؛ بلکه ایثار در اسلام دارای پیش

زمینه‌ای چون اخلاص در راه خدا است. در اسلام ایثار به معنای تلاش، فداکاری، بخشش و اخلاص در راه خدا آمده است که بیانگر رشد و معرفت الهی انسان است و با مفاهیمی همچون شهادت، خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است. قرآن کریم با بیان شواهد و نمونه‌های بسیار، ایثار و ایثارگران را ستوده است. این جلوه‌ای از منزلت والای رزمندگان راه خداست که بکشند یا کشته شوند و آنگاه که جان خویش را در جبهه فدا کنند یا بعد از مجروح شدن و تحمل مشقت‌ها و درد بسیار که خود پاداشی بزرگ دارد در اثر جراحات و جانبازی به شهادت برسند و یا آن که در اسارت، شکنجه و آزار مضاعف دشمن را به جان بخرند و به مقام آزادگی برسند، همگی برخوردار از این فضیلت والا هستند. آنگاه که رزمنده‌ای جان برکف در اثر جراحات‌های جنگ به مقام جانبازی نائل می‌شود و همزمان در اسارت سخت‌ترین رنج‌ها و دردها را تحمل می‌کند و در اثر جراحات‌های جانکاه جبهه به مقام شهادت می‌رسد با برخورداری از چهار عنوان: رزمنده، آزاده، جانباز و شهید در اوج این قله رفیع جای می‌گیرد.

براساس ماده ۱ قانون جامع خدمات رسانی به ایثارگران مصوب جلسه مورخ ۱۳۸۶/۴/۳ کمیسیون اجتماعی مجلس شورای اسلامی، ایثارگر به کسی اطلاق می‌شود که برای استقرار و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و دفاع از کیان نظام جمهوری اسلامی ایران و استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمنان داخلی و خارجی انجام وظیفه نموده و شهید، مفقودالثر، جانباز، اسیر، آزاده و رزمنده شناخته شود.

ایثار دارای مراتبی است همچون ایثار در مال، ایثار در نجات دیگران، ... و شهادت‌طلبی که بالاترین مرتبه ایثار محسوب می‌شود. بالاترین مرتبه ایثار، شهادت و گذشتن از جان است. بدین معنی که کسی برای نجات جان دیگران، جان خود را به خطر اندازد و فدا کند یا برای اصلاح آنها و حفظ دین الهی در میان آنها و حفظ انسانیت انسان‌ها، جان خود را سپر بلای دیگران کند و از شیرین‌ترین متاع خود که حیات است، بگذرد. براین اساس، در مکتب اسلام، شهادت، کامل‌ترین مصداق ایثار شمرده می‌شود و در پی آن، داشتن روحیه شهادت‌طلبی، بهره‌مندی از خصیصه ایثار خواهد بود.

**شهید و شهادت:** کلمه شهید بزرگ‌ترین بار معنایی را دارد، زیرا شهید در لغت به معنای حاضر، ناظر، گواه و گواهی‌دهنده و خبر دهنده راستین و امین و همچنین به معنی آگاه و نیز به

معنی محسوس و مشهود، کسی که همه چشم‌ها به اوست و بالاخره به معنی نمونه، الگو و سرمشق است (شریعتی، ۱۳۷۴: ۱۵۷).

در تفسیر نمونه نیز آمده است: اطلاق "شهید" از ماده "شهود" بر آنها یا به خاطر حضور رزمندگان اسلام در میدان نبرد با دشمنان حق است، یا به خاطر اینکه در لحظه شهادت، فرشتگان رحمت را مشاهده می‌کنند و یا به خاطر مشاهده نعمت‌های بسیاری است که برای آنها آماده شده و یا به جهت حضورشان در پیشگاه خداوند است، آن چنان که در سوره آل عمران می‌فرماید: «هرگز گمان مبر آنها که در راه خدا کشته شده‌اند مرد گانند، بلکه آنها زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۳: ۴۰۵).

شهادت نیز در لغت به معنای کشته شدن در راه خدا و مرگ آگاهانه در راه هدفی مقدس است که عملی آگاهانه و اختیاری است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۴: ۴۶۲۷).

شهادت در فرهنگ اسلام به دو معنای زیر آمده است:

۱- معنای خاص.

۲- معنای گسترده و عام.

معنای خاص، کشته شدن در معرکه جنگ در راه خدا است که احکام خاصی در فقه اسلامی دارد، از جمله عدم نیاز شهید به غسل و کفن، یعنی با همان لباس خونین دفن می‌شود. در این معنا، شهادت این است که در راه خدا و فی سبیل الله و هدف مقدس باشد و انسان بخواهد جان خود را فدای هدف نماید. دیگر این که آگاهانه فدا شود. شهادت به حکم اینکه عملی آگاهانه و اختیاری است و در راه هدفی مقدس است و از هر گونه انگیزه خودگرایانه منزّه و مبرا است، تحسین انگیز و افتخارآمیز است و عملی قهرمانانه تلقی می‌شود. ارزش این نوع مردن از حیات و زندگی برتر و مقدس‌تر شمرده شده است.

انسانی که با چنین شرایطی به استقبال مرگ می‌رود، شهید است و اجر شهید را نیز می‌برد. در احکام شهید می‌خوانیم کسی که به امر معصوم (ع) یا نایب او به جبهه برود و در میدان نبرد کشته شود، شهید است و غسل و حنوط و کفن از او ساقط است، بلکه با لباس خودش دفن شود (امام خمینی، ۱۳۹۲: ۶۶).

بنابراین، شهید در اصطلاح دینی به کسی اطلاق می‌شود که با انتخاب آگاهانه، و براساس

حجت شرعی جان خود را در راه خدا فدا می کند. در قرآن مجید، حدود ده آیه به صورت صریح درباره کسانی که در راه خدا کشته می شوند وجود دارد که به زنده بودن شهید (آل عمران: ۱۶۹، بقره: ۵۴)، رزق شهید (آل عمران: ۱۷۱-۱۶۹، حج: ۵۸)، آمرزش گناهان شهید (آل عمران: ۱۹۵)، ضایع نشدن عمل شهید (محمد: ۶-۴، نساء: ۱۷۴، توبه: ۵۲)، مسرت و خوشحالی شهید، وارد شدن در رحمت الهی و رستگاری شهید اشاره دارد.

در معنای وسیع، شهادت آن است که انسان در مسیر انجام وظیفه الهی کشته شود، یا بمیرد. هر کس در حین انجام چنین وظیفه‌ای به هر صورت از دنیا برود، "شهید" است. در اساسنامه بنیاد شهید انقلاب اسلامی، شهید این گونه تعریف شده است: «شهید به کسی گفته می شود که جان خود را در راه انقلاب اسلامی و حفظ دستاوردهای آن یا دفاع از کیان جمهوری اسلامی در مقابل تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشراک نثار نموده یا می نماید.

**فرهنگ ایثار و شهادت:** فرهنگ شهادت یعنی مجموعه باورها، آگاهی‌ها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب وصول انسان به عالی ترین درجه کمال، یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می شود. هر گونه آثار باقیمانده از شهدا درباره شهادت و شهید، سیره، روش و پیام شهیدان و بالاخره تربت پاک و مقدس آنان بخشی از این فرهنگ است. فرهنگ شهادت عبارت است از: تعیین عاشقانه‌ای که انسان دنیوی را در عبور از حیات مادی به حیات معنوی لقاء... می‌رساند (معدنی، ۱۳۷۸: ۲۲ و ۱۹).

می‌توان گفت که فرهنگ شهادت عبارت است از: تمامی آثار باقیمانده از شهید، اعم از غیر مادی (معنوی) مثل باورها، اعتقادات، رفتارها، اهداف و دیگر وجوه معنوی و الهی شهید که از قرآن و آموزه‌های معصومین (ع) الهام گرفته و آثار مادی آن اعم از تربت پاک شهید، وسایل شخصی، اماکن نامگذاری شده به اسامی شهدا، مراسم مربوط به شهید، آثار مکتوب و کلاً هر آن چیزی که قابل مشاهده و لمس بوده و یادآور شهید باشد.

هر فرهنگی برخاسته از جهان بینی خاصی است که الگوها و تشخص‌ها، معیارها، مبناها، برداشت‌ها و ادراک‌هایش در رابطه با آن جهان بینی تحلیل و جمع بندی می شود. یعنی همه اینها براساس هویت و خاستگاه و هدف کلی آن جهان بینی خواهد بود (هاشمی نجف آبادی، ۱۳۸۸:

۱۳). در رابطه با فرهنگ اسلامی هم وضع به همین منوال است، یعنی ارزش‌هایی که در جامعه اسلامی مطرح است، برخاسته از فرهنگ اسلامی است. به عنوان نمونه ایثار و شهادت از طریق ارزش‌های اسلامی مستقر در جامعه شکل می‌گیرد و تا زمانی که در جامعه ارزش‌ها و محورهای اسلامی حاکم نباشد، نمی‌توان شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت را در جامعه انتظار داشت. برای اینکه فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه شکل بگیرد، به مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی نیاز است که این مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها از ارزش‌های اسلامی و فرهنگ سیاسی تشیع گرفته می‌شود. بیشتر این ارزش‌ها از سه مبنا در اسلام تحت عنوان: توحید و معاد و عدل حاصل می‌شود. یعنی فردی که از جان خود می‌گذرد تا جامعه به شرایط ایده‌آل برسد، بیشتر از این سه مبنا سرچشمه گرفته‌است. فرد با اعتقادی که به وحدانیت خدا دارد و با توجه به اعتماد و باوری که به خدا دارد و از این نظر که به وعده‌های الهی اعتماد دارد و از طرف دیگر با توجه به اعتقادی که به معاد و بازگشت مردگان و زنده شدن آنها و مقام شهید و جانبازی و امثالهم دارد، خود را به عملی کردن این فریضه مقید می‌داند. وقتی این امر و این نوع دیدگاه در جامعه عملی شود، شاهد شکل‌گیری فرهنگی ناب در جامعه تحت عنوان: فرهنگ ایثار و شهادت می‌شویم. پس فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه را می‌توان با محوریت توحید و معاد و عدل ترسیم کرد و نشان داد که این سه محور مؤلفه‌هایی را از خود در جامعه تزریق می‌کنند تحت عنوان: مؤلفه‌های اسلامی که در صورت توجه و پذیرش عمومی به آن در جامعه فرهنگی به بار خواهد آمد که نام این فرهنگ ایثار و شهادت است (قربانی، غفاری و رحیمیان ۱۳۹۶). همچنین در صحیفه سجاده این شاخصه‌ها عبارتند از: دین سالاری، عدالت، عزت، نیت، دوری از عجب، خلوص و پارسایی، به یاد خدا بودن، توکل به خدا، بی‌اعتنایی به دنیا، تقوا و بصیرت.

بنابراین می‌توان گفت به طور اعم شاخص‌های ایثار و شهادت در فرهنگ تشیع از منظر آیات قرآن و احادیث عبارتند از:

- ۱- خدا محوری، شامل: ایمان به وحدانیت خداوند و اقرار به رسالت رسول اکرم (ص) و التزام عملی به آن، نیت و انگیزه الهی داشتن به عنوان شرط اصلی پذیرش تمام عبادات و اعمال و جهاد در راه خدا و توکل به خدا در تمام امور.

۲- بی‌اعتنایی به دنیا: ساده‌زیستی و عدم تعلق و دلبستگی به دنیا و ظواهر آن در عین حال بهره‌برداری بهینه از تمامی امکانات دنیا برای رسیدن به آخرت (خدمت به خلق برای رسیدن به خالق).

۳- ولایت‌پذیری: اطاعت و تبعیت از مفهوم ولایت فقیه و اعتقاد به جانشینی او از سوی معصوم، اطاعت محض و خیرخواهی.

فرهنگ ایثار و شهادت براینده همه این ارزش‌ها و شاخصه‌های اسلامی است که باید در تمامی شوراها، دستگاه‌ها و آحاد ملت الگو و سرمشق باشد.

## روش‌شناسی

**روش پژوهش:** این پژوهش به لحاظ جمع‌آوری داده‌ها در زمره پژوهش‌های توصیفی-پیمایشی قرار می‌گیرد که به شیوه نظرسنجی انجام شده است. با بررسی نظرات پاسخگویان در مورد میزان تأثیرگذاری راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) موارد احصا شده را می‌توان مبنای برنامه‌ریزی و عمل برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه قرار داد. بدین ترتیب می‌توان از نظر هدف این تحقیق را در زمره تحقیقات کاربردی قرار داد.

**جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه:** کلیه دانشجومعلمان شاغل به تحصیل در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ در دانشگاه فرهنگیان استان لرستان که تعداد آنها ۱۶۷۸ نفر است و شامل ۱۰۱۵ نفر دانشجوی پسر و ۶۶۳ نفر دانشجوی دختر است، جامعه آماری را تشکیل می‌دهند. روش نمونه‌گیری، تصادفی طبقه‌ای است و با استفاده از فرمول کوکران در سطح ۰/۰۵  $d =$  حجم نمونه ۳۱۳ محاسبه شد که به تعداد ۳۱۷ نفر شامل ۱۸۸ نفر دانشجوی پسر و ۱۲۹ نفر دانشجوی دختر افزایش یافت.

**ابزار اندازه‌گیری:** در این پژوهش ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه محقق ساخته است که در مورد میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری از نظر دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان تنظیم شد. پرسشنامه از دو بخش اصلی اطلاعات جمعیت شناختی و سؤالات تشکیل شده است که بخش اول به صورت باز پاسخ داده شد و مربوط به اطلاعات شخصی از قبیل جنسیت، نیمسال ورود به دانشگاه، وابستگی به خانواده شهدا یا

ایثارگران، نسبت وابستگی به خانواده شهدا یا ایثارگران و بخش دوم گویه‌های پرسشنامه است که به صورت بسته پاسخ داده شد. در طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت از خیلی کم تا خیلی زیاد با امتیاز ۱ تا ۵ تنظیم شده است. برای تهیه پرسشنامه بعد از بررسی متون و ادبیات پژوهشی مربوط به موضوع پژوهش راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت استخراج و به صورت گویه‌هایی در مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت تنظیم شد. بعد از تهیه گویه‌ها، نسخه اولیه پرسشنامه در اختیار تعدادی از دانشجو معلمان قرار گرفت و از آنها خواسته شد تا نظرات اصلاحی خود را در ارتباط با گویه‌ها بیان کنند. پس از دریافت نظرات و اعمال تغییرات، فرم نهایی پرسشنامه با ۴۰ گویه تدوین شد.

برای سنجش روایی از روایی محتوایی و هم‌چنین روایی سازه استفاده شد. نتایج نشان می‌دهد که پرسشنامه از روایی قابل قبولی برخوردار است و تنها در دو گویه میزان همبستگی گویه با متغیر مربوطه کمتر از همبستگی آن گویه با سایر متغیرهاست که اصلاحات لازم در گویه‌های مذکور اعمال شد. برای محاسبه پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب پایایی برای کل پرسشنامه (۰/۹۷) به دست آمد. همچنین ضریب پایایی برای گویه‌های بعد آموزشی (۰/۹۲)، گویه‌های بعد پژوهشی (۰/۹۴)، گویه‌های بعد فرهنگی (۰/۹۲) و گویه‌های بعد هنری (۰/۹۲) به دست آمد. ضرایب به دست آمده نشان می‌دهد که ابزار از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

**شیوه‌های تحلیل اطلاعات:** پس از جمع‌آوری داده‌ها برای بررسی آماری مشخصات جمعیت شناختی اعضای نمونه و تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش از آماره‌های توصیفی (فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار و ضریب همبستگی) و استنباطی (آزمون‌های کالموگروف اسمیرونوف، خی دو، یومن ویت نی و فریدمن) در محیط نرم‌افزار Spss22 استفاده شد.

## یافته‌های پژوهش و تحلیل

### یافته‌ها

از تعداد ۳۱۷ پرسشنامه که مورد تحلیل قرار گرفت تعداد ۱۸۸ نفر معادل (۵۹/۳) درصد از پاسخگویان دانشجو معلمان مرد و تعداد ۱۲۹ نفر معادل (۴۰/۷) درصد از آنها دانشجو معلمان زن



هستند. ۸۵ نفر معادل ۲۶/۸ درصد از پاسخگویان وابسته به خانواده‌های ایثارگران هستند و ۲۳۲ نفر معادل ۷۳/۲ درصد از پاسخگویان نیز به خانواده ایثارگران وابستگی ندارند.

در بخش استنباطی با توجه به عادی نبودن توزیع نمرات و عدم برقراری شرایط استفاده از آزمون‌های پارامتریک، تحلیل‌ها با کمک آزمون‌های ناپارامتریک انجام شد.

در پاسخ به سؤال اصلی پژوهش مبنی بر اینکه میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه در ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری از نظر دانشجوی معلمان در چه سطحی است؟ میزان تأثیر هر کدام از راهکارها در جدول‌های (۱) تا (۴) و رتبه بندی راهکارها در جدول (۶) ارائه شده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی و درصد و میانگین راهکارهای مربوط به بعد آموزشی

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد | متوسط | کم  | خیلی کم | راهکارها در بعد آموزشی                                                                                |
|------|--------------|-----------|------|-------|-----|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۸    | ۳/۷۱         | ۷۷        | ۱۱۲  | ۹۹    | ۱۹  | ۱۰      | ۱- طرح مفاهیم، مصادیق، تصاویر و مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در محتوای کتاب‌های درسی                 |
|      |              | ۲۴/۳      | ۳۵/۳ | ۳۱/۲  | ۶   | ۳/۲     | درصد                                                                                                  |
| ۴    | ۳/۸۲         | ۹۲        | ۱۱۲  | ۸۶    | ۱۹  | ۸       | ۲- یاد کردن از اسوه‌های ایثار و شهادت در حین تدریس متناسب با محتوای درسی                              |
|      |              | ۲۹        | ۳۵/۳ | ۲۷/۱  | ۶   | ۲/۵     | درصد                                                                                                  |
| ۹    | ۳/۶۹         | ۸۳        | ۱۱۱  | ۸۲    | ۲۷  | ۱۳      | ۳- فعالیت‌های عملی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت و ارائه آن در کلاس                                    |
|      |              | ۲۶/۲      | ۳۵   | ۲۵/۹  | ۸/۵ | ۴/۱     | درصد                                                                                                  |
| ۷    | ۳/۷۳         | ۹۹        | ۹۷   | ۷۵    | ۳۰  | ۱۶      | ۴- انتقال تجربیات و خاطرات اساتید و دانشجویان خانواده‌های شاهد و ایثارگر به عنوان الگو برای دانشجویان |
|      |              | ۳۱/۲      | ۳۰/۶ | ۲۳/۷  | ۹/۵ | ۵       | درصد                                                                                                  |
| ۱    | ۳/۸۹         | ۱۰۴       | ۱۰۹  | ۷۴    | ۲۶  | ۴       | ۵- نقش الگویی اساتید و کارکنان دانشگاه و تطابق گفتار و کردار آنها با فرهنگ ایثار و شهادت              |
|      |              | ۳۲/۸      | ۳۴/۴ | ۲۳/۳  | ۸/۲ | ۱/۳     | درصد                                                                                                  |
| ۳    | ۳/۸۳         | ۱۰۰       | ۱۰۴  | ۸۳    | ۲۱  | ۹       | ۶- توانایی علمی اساتید برای پاسخگویی به سؤال‌های دانشجویان در حیطه ایثار و شهادت                      |
|      |              | ۳۱/۵      | ۳۲/۸ | ۲۶/۲  | ۶/۶ | ۲/۸     | درصد                                                                                                  |

بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و...

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد  | متوسط | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد آموزشی |                                                                                                            |
|------|--------------|-----------|-------|-------|------|---------|------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۶    | ۳/۷۸         | ۸۸        | ۱۰۹   | ۹۱    | ۲۳   | ۶       | فراوانی                | ۷- تأکید بر پرورش تفکر تحلیلی                                                                              |
|      |              | ۲۷/۸      | ۳۴/۴  | ۲۸/۷  | ۷/۳  | ۱/۹     | درصد                   | دانشجویان برای درک و پذیرش فرهنگ ایثار و شهادت                                                             |
| ۵    | ۳/۸۰         | ۹۲        | ۱۱۱   | ۳۴    | ۲۰   | ۱۰      | فراوانی                | ۸- پرداختن به جنبه‌های معرفتی ایثار و شهادت و معناگرایی و ایمان درونی در محتوای درسی                       |
|      |              | ۲۹        | ۳۵    | ۲۶/۵  | ۶/۵  | ۳/۲     | درصد                   |                                                                                                            |
| ۲    | ۳/۸۴         | ۹۰        | ۱۲۵   | ۷۴    | ۱۹   | ۹       | فراوانی                | ۹- بیان احادیث و روایات دینی، ارتباط بین مبانی دینی و آرمان‌ها و اهداف و ارزش‌های دفاع مقدس، شهادت و ایثار |
|      |              | ۲۸/۴      | ۳۹/۴  | ۲۳/۳  | ۶    | ۲/۸     | درصد                   |                                                                                                            |
| ۱۰   | ۳/۴۳         | ۶۶        | ۸۹    | ۱۰۲   | ۳۸   | ۲۲      | فراوانی                | ۱۰- ارائه یک یا دو واحد درسی در دانشگاه‌ها تحت عنوان پاداش، اجر و ارزش‌های ایثارگران و شهدا                |
|      |              | ۲۰/۸      | ۲۸/۱  | ۳۲/۲  | ۱۲   | ۶/۹     | درصد                   |                                                                                                            |
|      | ۳/۷۶         | ۸۹۱       | ۱۰۷۹  | ۸۰۰   | ۲۴۲  | ۱۰۷     | میانگین                | مجموع                                                                                                      |
|      |              | ۸۹/۱      | ۱۰۷/۹ | ۸۰    | ۲۴/۲ | ۱۰/۷    | فراوانی                |                                                                                                            |
|      |              | ۲۸۱       | ۳۴۰/۳ | ۲۶۹   | ۷۶/۶ | ۳۳/۷    | میانگین                |                                                                                                            |
|      |              | ۲۸        | ۳۴    | ۲۶/۹  | ۷/۷  | ۳/۴     | درصد                   |                                                                                                            |

طبق جدول (۱) بیشترین میانگین (۳/۸۹) مربوط به راهکار «نقش الگویی اساتید و کارکنان دانشگاه و تطابق گفتار و کردار آنها با فرهنگ ایثار و شهادت» و کمترین میانگین (۳/۴۳) مربوط به راهکار «ارائه یک یا دو واحد درسی در دانشگاه‌ها تحت عنوان پاداش، اجر و ارزش‌های ایثارگران و شهدا» است. در مجموع ۶۲ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد آموزشی را در سطح زیاد و خیلی زیاد، ۲۶/۹ درصد در سطح متوسط و ۱۱/۱ درصد پاسخگویان نیز تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی کم و کم ارزیابی کردند. همچنین میانگین وزنی ۳/۷۶ از ۵ نشان می‌دهد که پاسخگویان معتقدند راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد آموزشی در دانشگاه به میزان بیش از متوسط (زیاد) مؤثر است.

جدول ۲. توزیع فراوانی، درصد و میانگین راهکارهای مربوط به بعد پژوهشی

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد | متوسط | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد پژوهشی                                                                                          |
|------|--------------|-----------|------|-------|------|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۲    | ۳/۷۸         | ۹۳        | ۱۰۱  | ۹۳    | ۲۰   | ۱۰      | ۱۱- ایجاد یک بانک اطلاعاتی قوی برای دسترسی پژوهشگران                                                            |
|      |              | ۲۹/۳      | ۳۱/۹ | ۲۹/۳  | ۶/۳  | ۳/۲     | عرصه‌های مختلف دفاع مقدس به اطلاعات مورد نیاز                                                                   |
| ۳    | ۳/۷۰         | ۷۷        | ۱۱۲  | ۹۵    | ۲۲   | ۱۱      | ۱۲- برگزاری سخنرانی و میزگردهای کارشناسی با موضوع ایثار و شهادت                                                 |
|      |              | ۲۴/۳      | ۳۵/۳ | ۳۰    | ۶/۹  | ۳/۵     |                                                                                                                 |
| ۴    | ۳/۶۸         | ۷۳        | ۱۱۴  | ۹۵    | ۲۶   | ۹       | ۱۳- تألیف کتاب‌های حماسی و ایثارگری                                                                             |
|      |              | ۲۳        | ۳۶   | ۳۰    | ۸/۲  | ۲/۸     |                                                                                                                 |
| ۱۰   | ۳/۵۷         | ۷۹        | ۹۵   | ۱۰۰   | ۳۱   | ۱۲      | ۱۴- انتشار نشریه با موضوع فرهنگ ایثار و شهادت                                                                   |
|      |              | ۱۹/۶      | ۳۴/۷ | ۳۳/۴  | ۷/۹  | ۴/۴     |                                                                                                                 |
| ۶    | ۳/۶۲         | ۷۲        | ۱۰۴  | ۹۸    | ۳۳   | ۱۰      | ۱۵- برگزاری نشست‌های مشترک و تخصصی دوره‌ای بین بنیاد شهید و ایثارگران و دانشگاهیان                              |
|      |              | ۲۴/۹      | ۳۰   | ۳۱/۵  | ۹/۸  | ۳/۸     |                                                                                                                 |
| ۷    | ۳/۶۱         | ۷۶        | ۹۸   | ۹۲    | ۳۷   | ۱۴      | ۱۶- انجام طرح‌های پژوهشی با موضوع شهادت و ایثار                                                                 |
|      |              | ۲۲/۷      | ۳۲/۸ | ۳۰/۹  | ۱۰/۴ | ۳/۲     |                                                                                                                 |
| ۸    | ۳/۵۸         | ۷۹        | ۹۸   | ۹۲    | ۳۷   | ۱۴      | ۱۷- انجام پایان نامه‌های دانشجویی با موضوع شهادت و ایثار                                                        |
|      |              | ۲۴        | ۳۰/۹ | ۲۹    | ۱۱/۷ | ۴/۴     |                                                                                                                 |
| ۵    | ۳/۶۴         | ۶۸        | ۱۰۸  | ۱۱۱   | ۲۲   | ۸       | ۱۸- برگزاری همایش‌ها، کنفرانس‌ها و مسابقات علمی- پژوهشی در قالب فراخوان آثار در ابعاد مختلف فرهنگ ایثار و شهادت |
|      |              | ۲۱/۵      | ۳۴/۱ | ۳۵    | ۶/۹  | ۲/۵     |                                                                                                                 |

بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و...

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد  | متوسط | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد پژوهشی |                                                                                                                     |
|------|--------------|-----------|-------|-------|------|---------|------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۹    | ۳/۵۸         | ۵۸        | ۱۱۸   | ۱۰۶   | ۲۴   | ۱۰      | فراوانی                | ۱۹- انجام مطالعات مستمر و همه‌جانبه در زمینه بهره‌گیری از علوم و فناوری‌های نو برای تحکیم مبانی فرهنگ ایثار و شهادت |
|      |              | ۱۸/۳      | ۳۷/۲  | ۳۳/۴  | ۷/۶  | ۳/۲     | درصد                   |                                                                                                                     |
| ۱    | ۳/۷۹         | ۸۲        | ۱۰۴   | ۹۰    | ۲۸   | ۱۳      | فراوانی                | ۲۰- احداث کتابخانه‌های تخصصی در موضوع شهادت و دفاع مقدس                                                             |
|      |              | ۲۵/۹      | ۳۲/۵  | ۲۸/۴  | ۸/۸  | ۴/۱     | درصد                   |                                                                                                                     |
|      | ۳/۶۵         | ۷۵۷       | ۱۰۵۰  | ۹۷۲   | ۲۸۰  | ۱۱۱     | میانگین                | مجموع                                                                                                               |
|      |              | ۷۵/۷      | ۱۰۵   | ۹۷/۲  | ۲۸   | ۱۱/۱    | فراوانی                |                                                                                                                     |
|      |              | ۲۳۳/۵     | ۳۳۵/۴ | ۳۱۰/۹ | ۸۴/۵ | ۳۵/۱    | میانگین                |                                                                                                                     |
|      |              | ۲۳/۳۵     | ۳۳/۵۴ | ۳۱/۰۹ | ۸/۴۵ | ۳/۵۱    | درصد                   |                                                                                                                     |

با بررسی میزان تأثیر راهکارها در بعد پژوهشی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه نتایج نشان می‌دهد که بیشترین میانگین ۳/۸۰ مربوط به راهکار «احداث کتابخانه‌های تخصصی با موضوع شهادت و دفاع مقدس» و کمترین میانگین (۳/۵۷) مربوط به راهکار «انتشار نشریه با موضوع فرهنگ ایثار و شهادت» است. در مجموع ۵۶/۹ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارها را در بعد پژوهشی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح زیاد و خیلی زیاد، ۳۱ درصد در سطح متوسط و ۱۱/۷ درصد از پاسخگویان نیز تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی کم و کم ارزیابی کرده‌اند. همچنین میانگین وزنی ۳/۶۵ از ۵ نشان می‌دهد که پاسخگویان راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد پژوهشی را در دانشگاه به میزان بیش از متوسط مؤثر می‌دانند.

جدول ۳. توزیع فراوانی و درصد و میانگین راهکارهای مربوط به بعد فرهنگی

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد | متوسط | کم  | خیلی کم | راهکارها در بعد فرهنگی                                                                                                                                                         |
|------|--------------|-----------|------|-------|-----|---------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۳    | ۳/۸۰         | ۱۰۶       | ۹۲   | ۸۳    | ۲۲  | ۱۴      | ۲۱- برگزاری نمایشگاه آثار و موزه دفاع مقدس در دانشگاه از قبیل ارائه تجهیزات نظامی رزمندگان، هنرهای دستی آنان، پیشانی بندها، عکس‌ها، دست نوشته‌ها، کتب، اشعار، نقشه عملیات‌هاو. |
|      |              | ۳۳/۴      | ۲۹   | ۲۶/۲  | ۶/۹ | ۴/۴     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۹    | ۳/۶۵         | ۷۸        | ۱۰۵  | ۹۵    | ۲۴  | ۱۵      | ۲۲- راه‌اندازی پایگاه‌های اینترنتی و وبلاگ نویسی                                                                                                                               |
|      |              | ۲۴/۶      | ۳۳/۱ | ۳۰    | ۷/۶ | ۴/۷     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۸    | ۳/۶۷         | ۸۳        | ۹۶   | ۹۹    | ۲۹  | ۱۰      | ۲۳- مسابقات داستان نویسی، نقاشی، پیامک، و...                                                                                                                                   |
|      |              | ۲۶/۲      | ۳۰/۳ | ۳۱/۲  | ۹/۱ | ۳/۲     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۷    | ۳/۷۲         | ۸۶        | ۱۰۰  | ۹۵    | ۲۹  | ۷       | ۲۴- برگزاری نمایشگاه کتاب، عکس، پوستر و تراکت و ارائه سی‌دی و نرم‌افزار                                                                                                        |
|      |              | ۲۷/۱      | ۳۱/۵ | ۳۰    | ۹/۱ | ۲/۲     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۴    | ۳/۷۹         | ۱۰۳       | ۸۷   | ۹۳    | ۲۶  | ۸       | ۲۵- برگزاری یادواره‌ها و کنگره‌های بزرگداشت شهدا                                                                                                                               |
|      |              | ۳۲/۵      | ۲۷/۴ | ۲۹/۳  | ۸/۲ | ۲/۵     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۱    | ۳/۹۹         | ۱۴۳       | ۷۸   | ۶۳    | ۱۸  | ۱۵      | ۲۶- بازدید از مناطق عملیاتی کشور در دوران دفاع مقدس در قالب کاروان‌های راهیان نور                                                                                              |
|      |              | ۴۵/۱      | ۲۴/۶ | ۱۹/۹  | ۵/۷ | ۴/۷     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۲    | ۳/۹۱         | ۱۱۷       | ۹۸   | ۷۰    | ۲۱  | ۱۱      | ۲۷- حضور در آرامگاه‌های شهدا و آسایشگاه‌های جانبازان دفاع مقدس و مشاهده نمادهای مقاومت                                                                                         |
|      |              | ۳۶/۹      | ۳۰/۹ | ۲۲/۱  | ۶/۶ | ۳/۵     | درصد                                                                                                                                                                           |
| ۵    | ۳/۷۷         | ۱۰۳       | ۸۹   | ۸۷    | ۲۶  | ۱۲      | ۲۸- دیدار با خانواده‌های شهدا و ایشارگران و تجلیل و تکریم از خانواده‌های معظم شاهد و ایثارگر                                                                                   |
|      |              | ۳۲/۵      | ۲۸/۱ | ۲۷/۴  | ۸/۲ | ۳/۸     | درصد                                                                                                                                                                           |

بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و...

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد  | متوسط | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد فرهنگی |                                                          |
|------|--------------|-----------|-------|-------|------|---------|------------------------|----------------------------------------------------------|
| ۶    | ۳/۷۷         | ۱۱۰       | ۸۱    | ۸۹    | ۱۹   | ۱۸      | فراوانی                | ۲۹- تدفین شهدای گمنام در فضای دانشگاه                    |
|      |              | ۳۴/۷      | ۲۵/۶  | ۲۸/۱  | ۶    | ۵/۷     | درصد                   |                                                          |
| ۱۰   | ۳/۵۴         | ۸۱        | ۹۱    | ۸۷    | ۳۷   | ۲۱      | فراوانی                | ۳۰- ساخت ماکت از صحنه‌های نبرد دفاع مقدس در فضای دانشگاه |
|      |              | ۲۵/۶      | ۲۸/۷  | ۲۷/۴  | ۱۱/۷ | ۶/۶     | درصد                   |                                                          |
|      | ۳/۷۷         | ۱۰۱۰      | ۹۱۷   | ۸۶۱   | ۲۵۱  | ۱۳۱     | میانگین                | مجموع                                                    |
|      |              | ۱۰۱/۰     | ۹۱/۷  | ۸۶/۶  | ۲۵/۱ | ۱۳/۱    | فراوانی                |                                                          |
|      |              | ۳۱۸/۶     | ۲۸۹/۲ | ۲۷۱/۶ | ۷۹/۱ | ۴۱/۳    | میانگین                |                                                          |
|      |              | ۳۱/۸۶     | ۲۸/۹۲ | ۲۷/۱۶ | ۷/۹۱ | ۴/۱۳    | درصد                   |                                                          |

پاسخگویان در بعد فرهنگی میزان تأثیر راهکارهای مربوط به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را در سطح بیش از متوسط (میانگین وزنی ۳/۷۷ از ۵) ارزیابی کردند. در بین راهکارها در بعد فرهنگی، راهکار «بازدید از مناطق عملیاتی کشور در دوران دفاع مقدس در قالب کاروان‌های راهیان نور» بیشترین میانگین (۳/۹۹) و راهکار «ساخت ماکت از صحنه‌های نبرد دفاع مقدس در فضای دانشگاه» کمترین میانگین (۳/۵۴) را به خود اختصاص دادند. در مجموع، ۶۰/۸۸ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارهای مربوط به در بعد فرهنگی را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح زیاد و خیلی زیاد، ۲۷/۱۶ درصد در سطح متوسط و ۱۲ درصد از پاسخگویان نیز تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی کم و کم ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۴. توزیع فراوانی و درصد و میانگین راهکارهای مربوط به بعد هنری

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد | متوسط | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد هنری                                                                   |
|------|--------------|-----------|------|-------|------|---------|----------------------------------------------------------------------------------------|
| ۱    | ۳/۹۵         | ۱۱۶       | ۱۰۴  | ۷۳    | ۱۴   | ۱۰      | ۳۱- به کارگیری ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان و سریال‌های تلویزیونی      |
|      |              | ۳۶/۶      | ۳۲/۸ | ۲۳    | ۴/۴  | ۳/۲     | برای ترویج ارزش‌های ایثار و شهادت                                                      |
| ۴    | ۳/۷۱         | ۷۴        | ۱۱۵  | ۱۰۰   | ۲۰   | ۸       | ۳۲- استفاده از هنرهای تجسمی، نمایش و تئاتر                                             |
|      |              | ۲۳/۳      | ۳۶/۳ | ۳۱/۵  | ۶/۳  | ۲/۵     |                                                                                        |
| ۲    | ۳/۸۳         | ۹۶        | ۱۱۰  | ۸۵    | ۱۷   | ۹       | ۳۳- ساخت برنامه‌های مستند از خاطرات رزمندگان، ایثارگران و جانبازان                     |
|      |              | ۳۰/۳      | ۳۴/۷ | ۲۶/۸  | ۵/۴  | ۲/۸     |                                                                                        |
| ۳    | ۳/۷۷         | ۸۷        | ۱۱۲  | ۹۰    | ۱۷   | ۱۱      | ۳۴- مصاحبه با ایثارگران و جانبازان و تهیه گزارش‌های تحلیلی                             |
|      |              | ۲۷/۴      | ۳۵/۳ | ۲۸/۴  | ۵/۴  | ۳/۵     |                                                                                        |
| ۸    | ۳/۶۲         | ۸۹        | ۹۱   | ۸۵    | ۳۳   | ۱۹      | ۳۵- برگزاری جام‌ها و مسابقات ورزشی مهم، تأسیس باشگاه و ورزشگاه با نام شهدا و ایثارگران |
|      |              | ۲۸/۱      | ۲۸/۷ | ۲۶/۸  | ۱۰/۴ | ۶       |                                                                                        |
| ۷    | ۳/۶۵         | ۸۲        | ۹۸   | ۹۷    | ۲۴   | ۱۶      | ۳۶- استفاده از موسیقی، سرود، نوحه و اشعار                                              |
|      |              | ۲۵/۹      | ۳۰/۹ | ۳۰/۶  | ۷/۶  | ۵       |                                                                                        |
| ۶    | ۳/۷۱         | ۸۳        | ۱۰۲  | ۱۰۴   | ۱۷   | ۱۱      | ۳۷- برگزاری جشنواره‌های هنری با موضوع ایثار و شهادت                                    |
|      |              | ۲۶/۲      | ۳۲/۲ | ۳۲/۸  | ۵/۴  | ۳/۵     |                                                                                        |
| ۹    | ۳/۶۲         | ۸۷        | ۸۹   | ۹۷    | ۲۰   | ۲۴      | ۳۸- گذاشتن اسامی شهدا بر اماکن و ابنیه                                                 |
|      |              | ۲۷/۴      | ۲۸/۱ | ۳۰/۶  | ۶/۳  | ۷/۶     |                                                                                        |
| ۱۰   | ۳/۶۱         | ۷۶        | ۹۹   | ۹۹    | ۳۱   | ۱۲      | ۳۹- توسعه نمادها از طریق ساخت یادمان‌های شهدا در فضای دانشگاه                          |
|      |              | ۲۴        | ۳۱/۲ | ۳۱/۲  | ۹/۸  | ۳/۸     |                                                                                        |

بررسی میزان تأثیر راهکارهای مرتبط با ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و...

| رتبه | میانگین رتبه | خیلی زیاد | زیاد  | متوسط  | کم   | خیلی کم | راهکارها در بعد هنری |                                                                     |
|------|--------------|-----------|-------|--------|------|---------|----------------------|---------------------------------------------------------------------|
| ۵    | ۳/۷۳         | ۸۵        | ۱۰۲   | ۱۰۱    | ۲۰   | ۹       | فراوانی              | ۴۰- سایر قالب‌های رایج رسانه‌ای با محوریت اشاعه فرهنگ ایثار و شهادت |
|      |              | ۲۶/۸      | ۳۲/۲  | ۳۱/۹   | ۶/۳  | ۲/۸     | درصد                 |                                                                     |
|      | ۳/۷۳         | ۸۷۵       | ۱۰۲۲  | ۹۳۱    | ۲۱۳  | ۱۰۷     | میانگین              | مجموع                                                               |
|      |              | ۸۷/۵      | ۱۰۲/۲ | ۹۳/۱   | ۲۱/۳ | ۱۰/۷    | فراوانی              |                                                                     |
|      |              | ۲۷۶       | ۳۲۲/۴ | ۲۹۳/۶۳ | ۶۷/۳ | ۴۰/۷    | میانگین              |                                                                     |
|      |              | ۲۷/۶      | ۳۲/۲۴ | ۲۹/۳۶  | ۶/۷۳ | ۴/۰۷    | درصد                 |                                                                     |

در بین راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد هنری، راهکار «به کارگیری ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان و سریال‌های تلویزیونی برای ترویج ارزش‌های ایثار و شهادت» بیشترین میانگین (۳/۹۵) و راهکار «گذاشتن اسامی شهدا بر اماکن و ابنیه» کمترین میانگین (۳/۶۱) را به خود اختصاص داد. در مجموع ۵۹/۹۴ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارهای مربوط به بعد هنری را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح زیاد و خیلی زیاد، ۲۹/۳۶ درصد در سطح متوسط و ۱۰/۸ درصد از پاسخگویان نیز تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی کم و کم ارزیابی کردند. همچنین میانگین وزنی ۳/۷۳ از ۵ حاکی از آن است که پاسخگویان راهکارهای مربوط به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را در بعد هنری در دانشگاه در سطح بیش از متوسط دانسته‌اند.

برای آزمون معناداری تفاوت رتبه‌ها با توجه به متعادل نبودن توزیع نمرات در هر کدام از راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) از آزمون ناپارامتریک «فریدمن» استفاده شد.



جدول ۵. تفاوت رتبه‌ها در راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری)

| راهکارهای ترویج فرهنگ<br>ایثار و شهادت در ابعاد | میانگین<br>رتبه | تعداد | مجذور<br>خی | درجه<br>آزادی | سطح<br>معنی‌داری |
|-------------------------------------------------|-----------------|-------|-------------|---------------|------------------|
| آموزشی                                          | ۲/۶۲            | ۳۱۷   | ۲۸/۲۲۸      | ۳             | ۰/۰۰۱            |
| پژوهشی                                          | ۲/۲۱            |       |             |               |                  |
| فرهنگی                                          | ۲/۶۶            |       |             |               |                  |
| هنری                                            | ۲/۵۱            |       |             |               |                  |

با توجه به خی دو محاسبه شده (۲۸/۲۲۸)، درجه آزادی (۳) و سطح آلفای (۰/۰۰۱) می‌توان نتیجه گرفت که فرض صفر مبنی بر تفاوت نداشتن رتبه‌ها رد و فرض خلاف مبنی بر وجود تفاوت معنی‌دار بین رتبه‌ها تأیید می‌شود. به عبارتی با (۹۹ درصد) اطمینان بین رتبه‌های هریک از راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری تفاوت معنی‌دار وجود دارد.

جدول ۶. رتبه‌بندی میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه از نظر دانشجو معلمان

| راهکارهای مؤثر در ترویج<br>فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد | میانگین وزنی | میانگین<br>رتبه | رتبه |
|---------------------------------------------------------|--------------|-----------------|------|
| آموزشی                                                  | ۳/۷۶         | ۲/۶۲            | ۲    |
| پژوهشی                                                  | ۳/۶۵         | ۲/۲۱            | ۴    |
| فرهنگی                                                  | ۳/۷۷         | ۲/۶۶            | ۱    |
| هنری                                                    | ۳/۷۳         | ۲/۵۱            | ۳    |

براساس جدول (۶) از نظر دانشجو معلمان میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه به ترتیب رتبه شامل: فرهنگی، آموزشی، هنری و پژوهشی می‌شود. یکی دیگر از یافته‌های این پژوهش این است که در میزان تأثیرگذاری هیچ کدام از

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) بین نظرات دانشجو معلمان پسر و دختر تفاوت معنی دار مشاهده نشد. هم چنین بین نظرات دانشجو معلمان وابسته به خانواده های ایثارگر و غیروابسته به خانواده ایثارگر در میزان تأثیرگذاری راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه در ابعاد چهارگانه تفاوت معنی دار به دست نیامد.

همچنین بررسی ارتباط بین راهکارها در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) و عوامل جمعیت شناختی پاسخگویان نشان می دهد که بین سال ورود و راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد آموزشی رابطه معنی دار در سطح ۰/۰۵٪ وجود دارد. همچنین بین نوع وابستگی و راهکارها در بعد هنری در سطح ۰/۰۵٪ رابطه معنی داری به دست آمد. بین یقیه متغیرها با راهکارها در ابعاد چهارگانه رابطه معنی دار دیده نشد.

### تحلیل

در پاسخ به سؤالات پژوهش مبنی بر تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در دانشگاه از نظر دانشجو معلمان، یافته های این پژوهش در بخش راهکارها در بعد آموزشی حاکی از آن است که در مجموع ۶۲ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارهای بعد آموزشی را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی زیاد و زیاد ارزیابی کردند. همچنین براساس نتایج به دست آمده میانگین وزنی ۳/۷۶ از ۵ درصد راهکارهای بعد آموزشی نشان می دهد که این راهکارها به میزان بیش از متوسط در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه مؤثرند. این یافته ها با نتیجه پژوهش شیخی (۱۳۸۷) که نشان می دهد برگزاری مراسم تکریم شهدا در نگرش مردم نقش بسیار زیادی دارد، همخوانی دارد. همین طور با یافته های پژوهش قدم پور، گراوند و سبزیان (۱۳۹۸) که نشان می دهد از دیدگاه دانش آموزان، راهکارهای تربیتی و اجتماعی نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس به میزان بیش از متوسط (زیاد) مؤثر است، و نتیجه پژوهش سبحانی نژاد، مقدم و نجفی (۱۳۹۴) که نشان دادند در میان راهکارهای چهارگانه مؤثر بر نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکارهای آموزشی با میانگین ۴/۲۱ بیشترین تأثیر را دارند، همسو است.

اگر بخواهیم فرهنگ ایثارگری را نهادینه کنیم باید از عملیاتی کردن فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی شروع کنیم که انجام این امر باید در فضایی فرهنگی و مبتنی بر آموزه‌های دینی و علمی انجام شود. مؤثر دانستن راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری در دانشگاه از دیدگاه دانشجومعلمان می‌تواند ناشی از آشنایی نسبی دانشجویان با این فعالیت‌ها و وجود بستر انجام این راهکارها در دانشگاه باشد.

براساس یافته‌ها، در بین راهکارهای بعد آموزشی بیشترین میانگین (۳/۸۹) مربوط به راهکار «نقش الگویی اساتید و کارکنان دانشگاه و تطابق گفتار و کردار آنها با فرهنگ ایثار و شهادت» است. این یافته علاوه بر یادآوری این نکته که معلمان (اساتید) می‌توانند از با نفوذترین و محبوب‌ترین افرادی باشند که بر شاگردان تأثیر می‌گذارند، اهمیت نقش الگویی معلم و استاد در موضوعات ارزشی را نیز نشان می‌دهد. اگر دانش‌پژوه، معلم (استاد) خود را به عنوان اسوه اخلاق و ایثار ببیند و او را دارای غنای علمی و معرفتی و اخلاقی بداند از او الگو خواهد گرفت. بنابراین، اگر معلمان و اساتید رفتاری براساس شناخت عمیق از فرهنگ ایثار و شهادت داشته باشند که قرین با مهر و عطاوت اسلامی باشد، می‌توانند الگوهای بسیارخوب و تأثیرگذاری برای ترویج این فرهنگ و سازندگی و تغییر رفتار دانش‌پژوهان به این سمت و سو و در نتیجه نهادینه شدن فرهنگ ایثار و شهادت باشند.

در مورد میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد پژوهشی در دانشگاه نتایج نشان می‌دهد که پاسخگویان راهکارهای بعد پژوهشی را در ترویج این فرهنگ به میزان بیش از متوسط (میانگین وزنی ۳/۶۵ از ۵) مؤثر می‌دانند و در مجموع ۵۶/۹ درصد از آنها تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی زیاد و زیاد ارزیابی کردند. در این پژوهش از نظر دانشجو معلمان راهکارهای بعد پژوهشی کمترین رتبه را در رتبه‌بندی تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه در دانشگاه به خود اختصاص داد که این یافته با یافته سبحانی نژاد، مقدم و نجفی (۱۳۹۴) که نشان دادند در میان راهکارهای چهارگانه مؤثر بر نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکارهای پژوهشی با میانگین ۲ کمترین تأثیر را دارند، همسو است. براساس یافته دیگر این پژوهش، در بین راهکارهای بعد پژوهشی بیشترین میانگین (۳/۷۹) مربوط به راهکار احداث کتابخانه‌های تخصصی در موضوع شهادت و دفاع مقدس است.

نقش کتاب و کتابخوانی به عنوان نماد عقلانیت و خردورزی و نماد و نشانه بنیادهای معرفتی بر کسی پوشیده نیست. حاصل تفکر و اندیشه نویسندگان و صاحبان خرد در کتابخانه جمع می‌شود. کتابخانه نهادی است که مستقیماً با ارباب و اصحاب فکر و اندیشه سر و کار دارد و مخاطبان اصلی کتاب در کتابخانه‌ها هستند. بنابراین، کتاب و کتابخانه می‌تواند از ظرفیت و اهمیت خاصی در آگاهی بخشی و معرفت نسبت به فرهنگ ایثار و شهادت و ترویج این فرهنگ داشته باشد. در نظام تولید و منظومه معرفتی، بیشترین میزان تولیدات حوزه ایثار، مقاومت و دفاع مقدس، «کتاب» است که نشان اهمیت آن نمونه تقریظ‌هایی است که مقام معظم رهبری بر بخشی از رمان‌ها و کتاب‌های دفاع مقدس داشته‌اند. چنانچه کتابخانه‌های تخصصی در حوزه ایثار و شهادت تاسیس شود و در دسترس پژوهشگران این حوزه قرار گیرد، می‌تواند در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نقش ممتازی داشته باشد.

بررسی پژوهش‌های گذشته نشان می‌دهد که راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بیشتر بر راهکارهای فرهنگی، اجتماعی و تربیتی در جامعه آماری دانش‌آموزی متمرکز است و راهکارهای بعد پژوهشی چندان مورد بررسی قرار نگرفته است.

براساس یافته‌ها در بخش راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد فرهنگی، دانشجومعلم‌ان تأثیر این راهکارها را در سطح بیش از متوسط (میانگین وزنی ۳/۷۷ از ۵) ارزیابی کردند. در مجموع ۶۰/۸۸ درصد از پاسخگویان تأثیر راهکارهای بعد فرهنگی را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح خیلی زیاد و زیاد، ارزیابی کردند. در بین راهکارهای مذکور راهکار «بازدید از مناطق عملیاتی کشور در دوران دفاع مقدس در قالب کاروان‌های راهیان نور» بیشترین میانگین (۳/۹۹) را به دست آورد. این یافته‌ها با یافته‌های پژوهش شاه‌نوروزی و دیگران (۱۳۹۶) که نشان دادند که عوامل فرهنگی با ۷۷ درصد و ۴/۰۷ میانگین اثر در مجموع و در قیاس با سایر عوامل بیشترین تأثیر را در ارتقای اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دارد. هم‌چنین یافته پژوهش قدم‌پور، گراوند و سبزیان (۱۳۹۸) مبنی بر این که از دیدگاه دانش‌آموزان، راهکارهای تربیتی و اجتماعی نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس به میزان بیش از متوسط (زیاد) مؤثر است و تیز با یافته‌های پژوهش عباسپور (۱۳۸۰) که نشان داد بین مسجد و روحیه شهادت طلبی، ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی در سطح معناداری رابطه زیادی

وجود دارد و تربیت یافتگان در بسیج از روحیه شهادت طلبی و ایثارگری بیشتری برخوردار هستند، هماهنگ است.

زنده نگه داشتن یاد شهدا و ارزش های دفاع مقدس به عنوان اصلی ترین و اولویت دارترین رسالت های اردوهای راهیان نور است. اردوهای راهیان نور، اردوهایی عقیدتی و معنوی و فرصتی برای خودسازی هستند که روحیه معنویت، از جان گذشتگی و شجاعت رزمندگان دوران دفاع مقدس را بازگو می کنند. در اردوهای راهیان نور هر دانشجویی با هر سلیقه و روحیه ای می تواند شرکت کند و به صورت عینی در فضای معنوی جبهه های هشت سال دفاع مقدس شاهد آثار به جای مانده از دلاوری ها و از جان گذشتگی های شهدا و ایثارگران باشد و با ارزش های والای انقلاب و دفاع مقدس از نزدیک آشنا شود و تحت تأثیر قرار گیرد. بنابراین، این اردوها به عنوان راهکاری تأثیرگذار برای انتقال فرهنگ ایثار و شهادت در بین دانشجویان مطرح هستند.

در مورد راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بعد هنری، در مجموع ۵۹/۹۴ درصد از پاسخگویان تأثیر این راهکارها را در سطح زیاد و خیلی زیاد، ارزیابی کردند و راهکار «استفاده از ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان و سریال های تلویزیونی برای ترویج ارزش های ایثار و شهادت» بیشترین میانگین (۳/۹۵) و راهکار را به خود اختصاص داد. همچنین میانگین وزنی ۳/۷۳ از ۵ راهکارهای هنری حاکی از آن است که دانشجو معلمان تأثیر این راهکارها را در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه در سطح بیش از متوسط می دانند. این یافته با یافته های پژوهش شاهنوروزی و دیگران (۱۳۹۶)، رستمی و عرفانی (۱۳۸۹)، معنوی پور (۱۳۸۶) و شمخانی، یوسفی و یوسف صنیعی (۱۳۸۹) مبنی بر بهره گیری از روش های صحیح همراه با ظرافت های خلاقانه و هنری در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت همخوانی دارد.

استفاده از ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان، سریال های تلویزیونی، مسابقات داستان نویسی، نقاشی، پیامک، وبلاگ و... در محیط آموزشی دانشگاه نه تنها ذهن یا به تعبیری بعد شناختی مخاطب، بلکه همزمان جنبه عاطفی وی را نیز درگیر می کند و یادگیری بهتر و عمیق تر می شود. علاوه بر این، به کارگیری ابزارهای هنری هم باعث ایجاد جذابیت و تنوع در مطلب می شود و هم خسته کننده بودن آن را کاهش می دهد. موضوعات ایثار و شهادت را به بهترین وجه می توان به کمک این ظرفیت ابزارهای هنری به نمایش در آورد.

یافته‌های این پژوهش در رتبه‌بندی میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) از نظر دانشجو معلمان، حاکی از تفاوت معنی‌دار بین رتبه‌های راهکارهای ابعاد چهارگانه است که بالاترین رتبه مربوط به راهکارهای بعد فرهنگی با میانگین رتبه (۳/۷۷) به دست آمد. این یافته با یافته پژوهش رستمی و عرفانی (۱۳۸۹) که نشان دادند از دیدگاه دانشجویان بین میانگین رتبه راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت تفاوت معنی‌داری مشاهده می‌شود، همچنین یافته پژوهش شاه‌نوروزی و دیگران (۱۳۹۶) که نشان دادند عوامل فرهنگی با ۷۷ درصد و ۴/۰۷ میانگین اثر در مجموع و در قیاس با سایر عوامل بیشترین تأثیر را در ارتقای اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دارد و نیز یافته پژوهش سبحانی نژاد، مقدم و نجفی (۱۳۹۴) که نشان داد در میان راهکارهای چهارگانه مؤثر بر نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس، راهکارهای آموزشی با میانگین ۴/۲۱ بیشترین، و راهکارهای پژوهشی با میانگین ۲ کمترین تأثیر را دارند، همسو است.

یکی دیگر از یافته‌های این پژوهش این است که در هیچ کدام از راهکارهای ابعاد چهارگانه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) بین نظرات دانشجو معلمان پسر و دختر در میزان تأثیرگذاری این راهکارها در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در دانشگاه تفاوت معنی‌دار مشاهده نمی‌شود. این یافته با یافته پژوهش معنوی پور (۱۳۸۶) که نشان داد بین نگرش زنان و مردان از نظر تأثیرپذیری از تبلیغات انجام شده بر افکار احساسات و رفتارهای افراد جامعه درباره شهید و شهادت تفاوت معنی‌داری وجود دارد، هماهنگ نیست. ناهماهنگ بودن این یافته ممکن است به علت تفاوت در راهکارهای مورد بررسی و همچنین تشابه ویژگی‌ها، نگرش‌ها و اشتراک نظر بیشتر بین دانشجو معلمان دختر و پسر (جامعه آماری این پژوهش) باشد.

## نتیجه‌گیری

با توجه به حاکمیت رویکرد دینی بر نظام آموزشی کشور ما گسترش باورها، اعتقادات و ایجاد و رشد ویژگی‌ها، سجایا و رفتارهای دینی، معنوی و اخلاقی در بین دانش‌آموزان و دانشجویان همواره یکی از مهم‌ترین اولویت‌ها و جهت‌گیری‌های نظام آموزشی بوده است. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به عنوان راهبردی تأثیرگذار برای اشاعه و گسترش باورها

و اعتقادات نقشی تعیین کننده در این عرصه داشته باشد. دانشگاه‌ها و از جمله دانشگاه فرهنگیان برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از ظرفیت‌هایی برخوردار هستند که با کمک آنها می‌توانند برای ترویج این گنجینه فرهنگی راهکارهای مؤثری را به اجرا بگذارند. اگر بخواهیم فرهنگ ایثارگری را نهادینه کنیم باید فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی و در فضایی فرهنگی و مبتنی بر آموزه‌های دینی و علمی عملیاتی شود. براساس یافته‌های پژوهش حاضر از نظر دانشجومعلمان میزان تأثیر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد چهارگانه در دانشگاه به ترتیب رتبه شامل: راهکارهای بعد فرهنگی، آموزشی، هنری و پژوهشی است. اساتید و معلمان به عنوان مهم‌ترین افراد تأثیرگذار در جوانان می‌توانند در بحث آموزشی در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون فرهنگ ایثار و شهادت را برای دانش‌آموزان و دانشجویان بیان کنند. با توجه به اینکه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان، دانشجومعلم هستند و مسئولیت تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان کشور را برعهده خواهند داشت این دانشگاه برای ارتباط دو سویه با دانشجویان کنونی و معلمان آینده بستر مناسبی است که می‌تواند ضمن ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت به حفظ و اعتلای آن نیز کمک کند. بنابراین، تدوین برنامه‌ای جامع برای تعمیق و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح کلان و با عنایت به راهکارهای ابعاد چهارگانه فرهنگی، آموزشی، هنری و پژوهشی برای اجرا در دانشگاه و همچنین استفاده از ظرفیت‌های هنری و عناصر زیبایی‌شناسانه، استفاده از ابزارهای هنری اعم از فیلم، نمایشنامه، داستان، سریال‌های تلویزیونی، مسابقات داستان نویسی، نقاشی، پیامک، وبلاگ و... در محیط آموزشی دانشگاه برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به منظور تعمیق یادگیری و درگیر کردن عواطف مخاطب با موضوع ایثار و شهادت پیشنهاد می‌شود.

## فهرست منابع

۱. قرآن مجید
۲. امام خمینی، روح الله (۱۳۹۲)، ترجمه تحریر الوسیله. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ج ۱.
۳. انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن، جلد اول.
۴. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ج ۸.
۵. رستمی، زهرا و عرفانی، نصراله (۱۳۸۹)، راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از دیدگاه دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز همدان. همایش ملی ایثار و شهادت و توسعه کشور، ۱۲ آبان، دانشگاه رازی، صص ۱۸۴-۱۶۸.
۶. سبحانی نژاد، مهدی؛ مقدم زاده، علی و نجفی، حسن (۱۳۹۴)، راهکارهای مؤثر در نهادینه سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دبیران دوره متوسطه شهر قم. مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ۶، شماره ۴، صص ۴۰-۲.
۷. سعیدی رضوانی، محمود؛ موسوی مشهدی، سید جمال الدین و باغکلی، حسین (۱۳۸۹)، نگرش دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد به موضوع شهادت و ارائه الگوی آماری- احتمالی برای جامعه آماری. دوفصلنامه علمی- پژوهشی تربیت اسلامی، سال ۵، شماره ۱۱، صص ۱۶۴-۱۳۵.
۸. شاه نوروزی، مهدی؛ اسماعیلی، رضا؛ پرستگاری، سهیلا و امام جمعه زاده، سید جواد (۱۳۹۶)، عوامل مؤثر بر ارتقای اثربخشی شیوه های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مجله مدیریت فرهنگی، سال یازدهم، شماره ۳۵ و ۳۶، صص ۷۰-۵۳.
۹. شریعتی، علی (۱۳۷۴)، حسین وارث آدم، تهران: انتشارات پگاه.
۱۰. شمعانی، اژدر؛ یوسفی، مجید و یوسف صنیعی، حسین (۱۳۸۹)، تبیین راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، مجموعه مقالات همایش ملی ادب، ایثار، هنر شهادت، دانشگاه آزاد اسلامی اراک و بنیاد شهید و امور ایثارگران استان مرکزی.



۱۱. شیخی، غفور (۱۳۸۷)، **جوانان و ابعاد و مؤلفه‌های هویت ایرانی**، همایش ملی جوانان و هویت ایرانی، جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، کتاب مجموعه مقالات همایش، ص ۱۴.
۱۲. صفایی، صفی‌اله و مرادی‌شهباز، نسرين (۱۳۹۴)، بررسی رابطه ساماندهی گلزار شهدا و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین خانواده‌های شاهد و غیرشاهد در استان همدان در سال ۱۳۹۳، **دوفصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی**. دوره ۵، شماره ۱۲، صص ۲۳-۴۶.
۱۳. عباسپور، نورعلی (۱۳۸۰)، **بررسی و تبیین تأثیر مساجد بر شهادت‌طلبی، ایثارگری و گرایش به ارزش‌های اسلامی**. طرح پژوهشی کاربردی اداره کل تحقیق و پژوهش، اداره تحقیقات و مطالعات.
۱۴. عرفانی، نصراله و صفایی، صفی‌اله (۱۳۸۹)، **موانع و راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه**. همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه زنجان، سوم خرداد.
۱۵. عیسی‌نژاد، رییوار؛ رضایی، محمدرسول؛ راحلی، حسین و کوهستانی، حسین (۱۳۹۳)، بررسی رابطه باورهای دینی و سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بخش ایلخچی از توابع استان آذربایجان شرقی)، **توسعه روستایی**. شماره ۶، صص ۳۱۸-۲۹۹.
۱۶. قدم‌پور، عزت‌اله؛ گراوند، هوشنگ و سبزیان، سعیده (۱۳۹۸)، شناسایی راهکارهای مؤثر نهادینه سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دانش‌آموزان پایه سوم دوره متوسطه دوم استان همدان، **دوفصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی**، سال ۸، شماره ۱۸، صص ۱۳۶-۱۰۷.
۱۷. قربانی، سعید؛ غفاری‌هشجین، زاهد و رحیمیان، محمد (۱۳۹۶)، **بررسی مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در اندیشه شهید مطهری، پژوهش‌های اجتماعی - اسلامی**، شماره ۱۱۲، <https://hawzah.net/fa/Article/View/97975>.
۱۸. کاظمی، افسانه، غفاری‌هشجین، زاهد و کشاورز شکری، عباس (۱۳۹۶)، **بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت براساس خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه**

- اجتماعی، دوفصلنامه علمی- پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال ۶، شماره ۱۴، صص ۱۳۹-۱۴۷.
۱۹. محمدی، اسعد (۱۳۸۶)، بررسی نگرش خانواده‌های شهدا و ایثارگر نسبت به ارزش‌های ایثارگری در استان کردستان، نشریه الکترونیکی ایثار پروژه، بنیاد شهید انقلاب اسلامی، دفتر مطالعات و تحقیقات، ش ۱۶.
۲۰. معدنی، سعید (۱۳۷۸)، مقدمه‌ای بر فرهنگ شهادت و شیوه‌های ترویج آن، زیر نظر: دکتر مسعود حاجی‌زاده میمندی، دفتر تحقیق و پژوهش اداره تحقیقات و مطالعات بنیادشهید انقلاب اسلامی.
۲۱. معنوی‌پور، داود (۱۳۸۶)، بررسی اثربخشی و تأثیرگذاری تبلیغات انجام شده بر افکار، احساسات و رفتارهای آزاد جامعه، مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت، استان فارس دانشگاه شیراز و بنیاد شهید و امور ایثارگران فارس.
۲۲. مکارم شیرازی، آیت‌الله ناصر (۱۳۹۳)، تفسیر نمونه (به قلم جمعی از نویسندگان، زیر نظر ناصر مکارم شیرازی). طهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۲۱.
۲۳. هاشمی نجف‌آبادی، سیدرضا (۱۳۸۸)، فرهنگ شهادت، تهران: بنیاد شهید.
۲۴. هاونگی، حسین (۱۳۸۹)، شیوه‌های پرورش فرهنگ شهادت در نظام تعلیم و تربیت. همایش ملی ایثار و شهادت و توسعه کشور، ۱۲ آبان، دانشگاه رازی، صص ۴۱۰-۴۰۲.
25. Drozdowski, Danielle (2015), Emotion, Space and Society, Vol. 17, No. 2015, Pages 30-36.
26. Lubbers, Marcel & Meuleman, Roza (2016), Social Role of Nationalism in Dutch Social Science Research, Vol. 55, January 2016, pp. 111-121.